

УДК 94(477+438) «1939/1945»:323.12:001.92

О.М. КАЛІЩУК

**УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ****Каліщук Оксана** – кандидат історичних наук, доцент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Розглядається висвітлення проблеми українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни у засобах масової інформації. Показано, що позиція авторів часто обумовлена їхніми політичними поглядами. Утверджується, що преса та інші джерела інформації впливають на бачення подій сімдесятирічної давнини у суспільстві.

Ключові слова: українсько-польське протистояння, ЗМІ, суспільна свідомість, Волинь.

В статье анализируется освещение проблемы украинско-польского противостояния в годы Второй мировой войны в средствах массовой информации. Показано, что позиция авторов обусловлена их политическими взглядами. Продемонстрировано, что пресса и другие источники информации влияют на видение событий обществом.

Ключевые слова: украинско-польское противостояние, СМИ, общественное сознание, Волинь.

The problem of Polish-Ukrainian conflict during the Second World War in the media. It is shown that the position of the authors is often due to their political views. Approved, the press and other sources of information affecting vision events seventy years ago in the society.

Keywords: Ukrainian-Polish opposition, the media, public consciousness, Volyn.

© О.М. Каліщук, 2013

Постановка проблеми. На відміну від більшості історіографічних проблем, які залишаються вузькофаховими питаннями, дискусія навколо українсько-польських відносин на західноукраїнських землях в роки Другої світової війни набула широкого суспільного резонансу і в Польщі, і в Україні. «Волинська дискусія» стала, за визначенням львівського історика проф. Ярослава Грицака, першою такою великою історичною дискусією в Україні. Власне, у цьому контексті хочеться нагадати думку знаної польської дослідниці Богуміли Бердиховської, яка стверджувала, що наприкінці ХХ ст. історія українсько-польських конфліктів була основною метою польських досліджень і преси на українську тематику, і все, що не належить до матерії конфлікту, на сторінках польської преси просто не з'являлося [31, 198]. З огляду на це важливим є проаналізувати функціонування теми українсько-польського протистояння у медіа-просторі.

Аналіз досліджень і публікацій. Українсько-польським відносинам у роки Другої світової війни присвячено сотні, а якщо врахувати публікації у ЗМІ – тисячі праць. Спроби проаналізувати цей величезний масив інформації здійснювали В.В'ятрович, О. Каліщук, І. Когут, Н. Полянська, Л. Хахула та ін.

Мета дослідження – характеристика медійного дискурсу навколо «волинського питання».

Виклад основного матеріалу. Нині пам'ять про ті трагічні події є скоріше пам'яттю, надбаною через медіа (репрезентованість «волинських подій» у польських та українських ЗМІ у 2003 р. була винятковою) та від старших родичів. Симптоматичними є слова Марека Зюлковського про те, що «правда про трагедію на Волині є, на цей час,

більш медіальним фактором, ніж обґрунтованою історичною точкою зору» [13, 21].

Центральні польські видання «Газета виборча» («Gazeta Wyborcza») та «Річпосполита» («Rzeczpospolita») не є винятком з цієї загальної тенденції. Не випадково середовище «Газети виборчої» видало низку своїх матеріалів про непорядке примирення у вигляді книги. Слід додати, що ця збірка матеріалів була перекладена українською мовою [7] й отримала схвальні відгуки [18, 4]. Чи не найважливішу ідею цього видання сформулював Адам Міхнік, який стверджує: «Часом добре взутися у чужі чоботи. Якщо ти українець, спробуй взутися в польські чоботи. Спробуй поглянути на кривавий польсько-український вузол очима поляка, родину якого вбили на Волині на твоїх очах. [...] А якщо ти поляк, подивитися українськими очима на те саме» [56, 111].

Експеримент, на який пішла «Газета виборча», почавши у липні 1995 р. публікацію циклу «Волинь: пошук правди», на думку Анджея Качинського, полягав у тому, щоб спершу зіставити між собою обидва описи волинської трагедії 1943 року, попри неминучі суперечності [36, 22]. А вже під час діалогу, як слушно зауважує Тімоті Снайдер, виникнуть інші версії історії, більш відкриті щодо іншої сторони [50]. Загалом підбірка кількадесяти (включно з листами читачів) текстів перервала тоді багаторічну мовчанку навколо волинської трагедії. При цьому, як справедливо зауважує Анджей Качинський, реакція на проект «Газети виборчої» у 1995 р. була різною: до прикладу, керівник осередку «Карта» Збігнєв Глюза вбачав у цьому проекті більше шкоди, ніж користі, а речник Світового союзу поляків АК Тадеуш Філіпковський від імені своєї організації висловив подяку виданню [36, 22].

Упродовж наступних десятиліть ця тема відображалася на шпальтах «Газети виборчої» та «Речіпосполитої». Участь у суспільній дискусії взяли відомі польські (Ґжеґож Мотика, Ришард Тожецький та ін.), українські (Ігор Ільюшин, Микола Кучерпа, Володимир Репринцев) та чужоземні (Тімоті Снайдер) історики. Власне на фахівцях лежав і лежить важливий обов'язок документування та вивчення як українських, так і польських жертв. Бо лише після цього, як слушно зауважував Володимир Репринцев, ми зможемо сказати одні одним: «Пробачаємо і просимо пробачення» [7, 75].

Хоча одразу слід зазначити, що аналіз матеріалів двох провідних видань Польщі підтверджує й іншу тенденцію у розгляді «волинської трагедії»: політичний та емоційний складники залишаються настільки вагомими, що виважене слово фахівців далеко не завжди буває почутим. У цьому контексті слід обов'язково назвати публікації на газетних шпальтах з одного боку Марека Зюлковського, Ярослава Каліновського, Анджея Пшевозніка, а з іншого – Віктора Медведчука, Віктора Юценка та ін. Водночас, як справедливо зауважив Ґжеґож Мотика, про історію слід пам'ятати, але вона не повинна детермінувати сьогодення [42].

Потрібно зазначити, що в польській національній свідомості протистояння на українсько-польському пограниччі поступово обростає певними міфами та набуває ознак сакралізації. Нагадаємо бодай скандальну історію із світліною з обкладинки книги Александра Кормана [37], що була покладена в основу проекту пам'ятника Маріана Конечного і, як виявилось, не мала жодного стосунку до подій Другої світової війни [47].

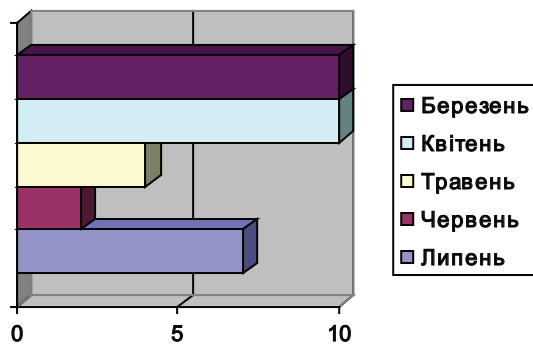
У цьому ж контексті слід сприймати і статті Еви Семашко – співавторки чи не найрезонанснішої книги про події на Волині (зрештою, численні рецензії та коментарі на шпальтах лише «Речіпосполитої» [44; 51] виясняють суспільну вагу цього видання). Досить типовим слід вважати для представників кресов'яцьких середовищ пасаж цієї авторки про паралелі між українським «геноцидом» та загальновідомим геноцидом вірмен під час Першої світової війни (на думку Еви Семашко, аналогія стосується рівно ж заперечення у сучасній Туреччині та Україні факту *genocidium atrox*) [49].

У будь-якому разі на шпальтах обох центральних польських видань представлено позиції різних верств польського суспільства, а їх численність під-

тверджує актуальність теми українсько-польського протистояння. У Польщі існує ціла низка видань, які представляють крайні праві погляди, позицію «кресов'яцького середовища» (серед інших назвемо «Głos Kresowian», «Myśl Polska», «Na Rubieży», «Nasz Dziennik», «Semper Fidelis», «Tylko Polska» та ін.). Виважені позиції натрапляють на гостру критику їх авторів [32, 30; 41], як, зрештою, і позиція польської влади. Одностороннє чорно-біле бачення минулого (матеріали на кшталт «Польська Голгофа» [46, 1], «Цей геноцид прийшов з Волині» [58], «Спочатку Волинь, а потім Сагринь» [30], «Українські терористи з ОУН-УПА – співтворці операції «Вісла» [52, 100] та ін.), висловлюване на їх шпальтах, навряд чи може бути прийняте по інший бік кордону.

Коли йдеться про українські ЗМІ, то проблемі українсько-польських відносин загалом і зокрема протистояння у роки Другої світової війни чільне місце відведено на шпальтах таких центральних газет, як «День», «Україна молода». Слід згадати, що 2003 р. редакція газети «День» запросила до дискусії фахівців-істориків (Я.Ісаевича, І. Ільюшина, В. Трофимовича, Ю. Шаповала, Н. Яковенко), представників інтелектуальної (М.Жулинського, Д. Павличка, В. Скуратівського) та політичної (Л.Кравчук, В. Медведчук) еліти. Позиція більшості учасників обговорення зводилася до ствердження формули «вибачаємо та просимо вибачення» й наголошенні факту, що одностороннього каєття не може бути апріорі. Не випадковою слід вважати і думку, що існували й існують дві національні правди, а тому, мабуть, час потребує засудити насильницькі дії з обох сторін (без намагання виявити більш чи менш винну) [18, 4]. З останніх матеріалів згадаємо проєкт тижневика «2000» – «Синдром пам'яті» [4]. Українському читачеві були представлені позиції українських (В.Бадяка, В. Трофимовича, Ю. Шухевича) та польських (Я.Каліновського, Л. Кулінської, Л. Попека) вчених та політиків. Серед видань, які представляють погляди української правди, особливо широко тема українсько-польського протистояння була репрезентована у всеукраїнському тижневику «Шлях перемоги». Про позицію представників цього середовища можна судити вже із заголовків матеріалів: «Польки самі собі виховали ворогів» [3], «Каєття має Польща» [2], «Каєття чи розбиття прагнуть?» [14, 4] та ін. Не менш показовим є висвітлення «волин-

газета «День»

газета «Rzeczpospolita»

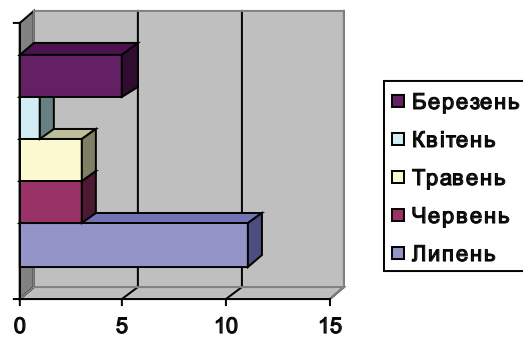

Рис.5.1. Частота публікацій, присвячених конфлікту у газетах «День» та «Річпосполита» [1, 124]

ської трагедії» у прокомуністичних виданнях, які друкували статті в радянському стилі з яскраво вираженою антинаціоналістичною риторикою [12; 20; 21; 22] або й просто передруковували польські матеріали [8; 24].

Цікавим є порівняльний аналіз матеріалів, присвячених конфліктові, у газетах «День» та «Rzeczpospolita» у помісячному розрізі (у 2003 р.).

Показовою слід вважати значно більшу увагу до історичного контексту подій, критичного аналізу доробку істориків на шпальтах саме українського видання «День». Адже попит на інформацію про події в роки Другої світової війни на момент суспільної дискусії був значно більший з українського боку. Натомість обговорення подій 1943–1944 років на сторінках газети «Rzeczpospolita» відбувалося більше у політичній площині, ніж науковій чи суспільній.

Не випадковим є той факт, що, порівняно з центральними виданнями, значно ширше обговорювалася проблема українсько-польського етнічного конфлікту в місцевій пресі. На шпальтах регіональних видань ця тема почала з'являтися ще в 90-х роках [5, 6; 10, 2; 16, 6; 25, 3]. Слід зазначити, що частина згаданих матеріалів «Газети виборчої» були надруковані в луцькій газеті «Віче» [27, 6; 17, 6; 28, 6], викликавши дискусію навколо цієї проблеми [9, 8; 11; 15, 6; 26, 7]. Не менш активним та гострим було обговорення непростих відносин між українцями та поляками в роки Другої світової війни у регіональних ЗМІ і в 2003 р. Чимало уваги цій темі тоді приділили рівненська та луцька «Волинь», «Вісник & К», особливої матеріалів яких слід вважати широке представлення свідчень-спогадів мешканців краю. Не випадково український історик та журналіст Андрій Павлишин зазначає, що національні та столичні медіа подають інформацію відсторонено, наче без особливої зацікавленості, тоді як у регіональних виданнях тих місцевостей, де відбувався конфлікт, ця тема актуальна й дискутована [29, 26-28].

Відзначимо також репрезентованість цієї проблематики і в західних ЗМІ (німецькі – «Berliner Zeitung» [34], «Die Welt» [35], «Frankfurter Rundschau» [33], британські – «Financial Time» [54] і «ББС-Ньюс» [45]; бельгійська – «Le Soir» [55], швейцарські – «Neue Zürcher Zeitung» [43], «Aargauer Zeitung», американська «The New York Times» [53], австрійська – «Der Standard» [38] та ін.).

Не менш яскраво представлено «волинську проблему» і в інших медіа. Напередодні шістдесятиріччя Польське радіо у передачі «Sygnały dnia» провело розмову координатором урочистостей

вшанування пам'яті жертв волинських подій, міністром М. Сівецем; на хвилях I радіопроеграми у передачі «Muzyka i aktualności» говорив про причини цих трагічних подій головний редактор «Нашого слова» Мирослав Вербовий; інформації про дискусію у Сеймі та у Верховній Раді подавали на чільних місцях усіх новин; TVP1 у час найбільшої глядацької уваги показало документальну стрічку Я.Новаковської «Волинь – запис злочину»; POLSAT використав тему про волинського злочинця Б. Козія і показав на тлі «волинських холопів» спеціальний рапорт «Жива пам'ять»; була розмова про волинські події у передачі «Monitor wiadomości» з проф. А. Пачовським; III програма Польського радіо провела у прямому ефірі бесіду про Волинь за участю проф. В. Кулеші з ІНП і т. д. [6, 2] Врешті TVP1 провела пряму трансляцію з урочистостей вшанування жертв у Павлівці.

Зауважуючи, що «волинська тема» не зникла з медіа й пізніше, слід згадати симптоматичну історію із покаранням Аґнешки Арнольд. На телебаченні спочатку було показано першу частину її роботи «Очищення» («Oczyszczenie»), яка представляла український погляд на ту історію, а згодом другу, під назвою «Пробачення» («Przebaczenie»), що репрезентувала польську позицію. З подачі кресов'яцьких середовищ (а саме – Towarzystwa Miłośników Wołynia i Polesia) [40, 26; 39, 44; 48, 22], Комісія етики медіа звинуватила авторку в недотриманні норм журналістики. І лише суд розставив усі крапки над «і» [57].

Серед того, що було продемонстровано 2003 р. на українських телеекранах у процесі суспільної дискусії, згадаємо документальний фільм «Волинь – 1943-й» Ігоря Чижова («Інтер»), «Волинь. Знак біди» Олександра Балабана та Олександра Радинського (1-й Національний), «Волинська трагедія: погляд з України» Г. Терещук. Заслуговує на увагу і телеміст Україна – Польща, проведений на телеканалі СТБ. Серед пізніших робіт слід назвати документально-публіцистичний чотирисерійний фільм «Синдром пам'яті» - спільний проект тижневика «2000» та студії Kinoart.el production (автори сценарію – Максим Шапка та Олена Вавилова).

Висновки. Слід ствердити, що ЗМІ (друковані й електронні) суттєво впливають і на поточну внутрішню та зовнішню політику України і Польщі, і на формування громадської думки обох суспільств. Тим важливішим є об'єктивне журналістське висвітлення складних сторінок минулого (зокрема й «волинських» подій) та уникнення у пресі «мови ворожнечі».

Рецензент Шляхов О.Б. – д.і.н., проф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богачевська О. Висвітлення польсько-українського збройного конфлікту на Волині 1943–1944 років у польських та українських щоденних виданнях : кваліфікац. робота [Електронний ресурс] / Ольга Володимирівна Богачевська ; Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія». – К., 2012. Режим доступу : http://diploma.j-school.kiev.ua/blog/Bogachevska_Olha_diploma2012/
2. Бондарук Л. Кається має Польща / Леся Бондарук // Шлях перемоги. – 2003. – 9 лип. – С. 1.
3. Бондарук Л. Поляки самі собі виховали ворогів / Леся Бондарук // Шлях перемоги. – 2003. – 16 квіт. – С. 6, 9.
4. Вавилова Е. Синдром пам'яті / Елена Вавилова // 2000. – 2009. – 13–19 марта. – С. F.1-F.3; 20–26 марта. – С. F.1-F.3; 3–9 апр. – F.1-F.3.
5. Вербич В. Кому потрібні односторонні звинувачення? Штрих до українсько-польських контактів на Волині / Віктор Вербич // Народна трибуна. – 1992. – 2 груд. – С. 6.

6. Вербовий М. Волинь: пам'ять в ім'я правди і примирення / Мирослав Вербовий // Наше слово. – 2003. – 20 лип. – С. 2.
7. Волинь: дві пам'яті : збірка статей, опубл. у «Газеті виборчій» / уряд. М. Войцехівський ; пер. з пол. В. Павлів. – К. : Дух і Літера, 2009. – 302 с., [4] л. фотогр.
8. «Волинська трагедія» замість геноциду / пер. В. Нестерова // Комуніст. – 2009. – 7 серп. – С. 4.
9. Данилюк В. З хворої голови на здорову? Або чому польська преса нагнітає істерію довкола села Гайове? / Володимир Данилюк // Віче. – 1996. – 10 жовт. – С. 8.
10. Данилюк В. Смерть називається «Пшебраже» / Володимир Данилюк // Волинь (Луцьк). – 1995. – 27 квіт. – С. 2.
11. Данилюк В. Чому поляки іменують село Гайове старою назвою і діють на Волині, як у своєму воеводстві?! / Володимир Данилюк // Віче. – 1996. – 3 жовт. – С. 1, 7.
12. Зарічанський М. Не побоїтесь гіркої правди / М. Зарічанський // Рад. Волинь. – 1998. – 6 лют. – С. 3; 12 лют. – С. 3; 19 лют. – С. 3; 26 лют. – С. 3; 5 берез. – С. 5.
13. Зюлковський М. Міст над Волинню / Марек Зюлковський // Українське слово. – 2003. – 11–17 верес. – С. 21.
14. Кармелюк А. Каяття чи розбиття прагнуть? З приводу реакції на польську офензиву «примирення» з допомогою засудження ОУН–УПА / Андрій Кармелюк // Шлях перемоги. – 2003. – 12 берез. – С. 4.
15. Кічий І. Вчорашні рани болять сьогодні / І. Кічий // Віче. – 1996. – 12 верес. – С. 6.
16. Кошелюк Р. Як починалося протистояння між поляками та українцями / Р. Кошелюк // Народна трибуна. – 1992. – 9 груд. – С. 6.
17. Кучерепа М. Волинська різня / Микола Кучерепа // Віче. – 1995. – 24 серп. – С. 6.
18. Махун С. Дві правди: Як позбутися стереотипів «чорно-білого» бачення історії? / Сергій Махун // День. – 2003. – 8 лип. – С. 4.
19. Махун С. Польща – Україна: як «узгодити образ минулого»? / Сергій Махун // Дзеркало тижня. – 2009. – 10 жовт. – С. 25.
20. Наконечний В. В стороні від істини / В. Наконечний // Рад. Волинь. – 1997. – 10 квіт. – С. 1–2.
21. Наконечний В. Волинь – криваве поле геноциду // Комуніст. – 2003. – 28 берез. – С. 2; 2 квіт. – С. 2; 4 квіт. – С. 4.
22. Наконечний В. Час візьме своє / В. Наконечний // Рад. Волинь. – 2003. – 10 лип. – С. 2.
23. Непотрібний третій фронт. З історії УПА // Молода Волинь. – 1992. – 17 лип. – С. 4.
24. Нестеров В. «Немає перелому в справі геноциду» / Володимир Нестеров // Комуніст. – 2009. – 25 берез. – С. 2.
25. Новицький С. Минуле нагадує і застерігає: Два обличчя поляків // Рад. Волинь. – 1991. – 25 трав. – С. 3.
26. Романюк Н. На чьому березі правда? / Ніна Романюк, Микола Юрчук // Віче. – 1995. – 20 січ. – С. 7.
27. Сміян К. Шовіністи з АК / Костянтин Сміян // Віче. – 1995. – 24 серп. – С. 6.
28. Філяр В. Ліквідатори з УПА / Владислав Філяр // Віче. – 1995. – 24 серп. – С. 6.
29. 60 років волинської трагедії : матеріали форуму українських і польських експертів та журналістів «Події на Волині: як жити із цим тягарем?» (м. Острог, 11–12 квіт. 2003 р.). – К. : Посольство Республіки Польща в Україні, 2003. – 191 с.
30. Austyn M. Najpierw Wołyn, a później Sahrny / Marcin Austyn // Nasz Dziennik. – 2009. – 4 września.
31. Berdychowska B. Wokół tego, co dzieli: Najnowsza historia polsko-ukraińska na lamach polskiej presy / Bogumiła Berdychowska // Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku. – Kraków : Universitas, 2000. – S. 198–205.
32. Budzisz F. Prounowskie sympatie «Gazety Wyborczej» / Feliks Budzisz // Na Rubieży. – 2005. – Nr. 81. – S. 30.
33. Flückiger P. Polen-Ukraine: Schritte zur Ausöhnung / Paul Flückiger // Frankfurter Rundschau. – 2003. – 11 Juli.
34. Flückiger P. Schritte zur Aussöhnung [Електронний ресурс] / Paul Flückiger // Berliner Zeitung. – 2003. – 11 Juli. – Режим доступу : <http://www.berliner-zeitung.de/archiv/schritte-zur-aussoehnung,10810590,10099912.html>.
35. Gnauck G. Sofern Heute die Feier gelingt [Електронний ресурс] / Gerhard Gnauck // Die Welt. – 2003. – 11 Juli. – Режим доступу : http://www.welt.de/print-welt/article245590/Sofern_heute_die_Feier_gelingt.html
36. Kaczyński A. Ocalona pamięć Wołynia / A. Kaczyński // Gazeta Wyborcza. – 2008. – 07.07. – S. 22.
37. Korman A. Ludobójstwo UPA na ludności polskiej: dokumentacja fotograficzna / A. Korman // Genocide of UIA on the Polish people : fotografic dokumentation. – Wrocław : Nortom, 2003. – 89 s.
38. Lendvai P. Gift des Nationalismus: Gute Nachrichten versinken oft in der Flut von Schrecken erregenden Berichten aus Weltb [Електронний ресурс] / Paul Lendvai // Der Standard. – 2003. – 17 Juli. – Режим доступу : <http://derstandard.at/1362642>.
39. Małyszczycy Z. Przebaczenie – reakcja TVP na protesty / Zbigniew Małyszczycy // Na rubieży. – 2007. – Nr. 91. – S. 44.
40. Małyszczycy Z. Przebaczenie a film dokumentalny / Zbigniew Małyszczycy // Na rubieży. – 2006. – Nr. 87. – S. 26.
41. Mamcarz-Plisiecki A. «Rzeczpospolita» i szowinistyczna wersja historii / Artur Mamcarz-Plisiecki // Nasz Dziennik. – 2010. – 20–21 lutego.
42. Motyka G. Ludobójstwo, konflikt czy wojna / G. Motyka // Rzeczpospolita. – 2003. – 24.05.
43. Mühsame polnisch-ukrainische Versöhnung (Gedenken an die Massaker in Wolhynien vor 60 Jahren) [Електронний ресурс] // Neue Zürcher Zeitung. – 2003. – 21 Juli. – Режим доступу : http://www.nzz.ch/2003/07/21/al/article8z69o_1.280035.html.
44. Odojewski W. Zapominane ludobójstwo / W. Odojewski // Rzeczpospolita. – 2002. – Nr. 193. – 20 sierpnia. – Wyd. 2701.
45. Poland and Ukraine resolve massacre row [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3057243.stm>
46. Prus E. Polska Golgota / Edward Prus // Na Rubieży. – 1996. – Nr. 17. – S. 1.
47. Rutkowska A. Fałszywy opis, prawdziwe zbrodnie / A. Rutkowska // Rzeczpospolita. – 2007. – 19.05. – S. X1.
48. Siekierka Sz. Protesty w sprawie filmu «Przebaczenie» / Szczepan Siekierka // Na rubieży. – 2006. – Nr. 87. – S. 22.
49. Siemaszko E. Od walk do ludobójstwa / Ewa Siemaszko // Rzeczpospolita. – 2008. – 11.07. – Wyd. 161. – S. R-003.
50. Snyder T. Zakładnicy pamięci / T. Snyder ; rozmawiał M. Wojciechowski // Gazeta Wyborcza. – 2009. – 28.03.
51. Stańczyk T. Wołyńskie inferno / T. Stańczyk // Rzeczpospolita. – 2001. – 14.07. – Wyd. 2366. – S. X1.
52. Stec K. Terrorysty ukraińscy z OUN-UPA współtwórcy operacji «Wisła» / Kazimierz Stec // Na Rubieży. – 2006. – Nr. 88. – S.100.
53. Ukraine: Joint Memorial to Massacre [Електронний ресурс] // The New York Times. – 2003. – 12 July. – Режим доступу : <http://www.nytimes.com/2003/07/12/world/world-briefing-europe-ukraine-joint-memorial-to-massacre.html>
54. Wagstyl S. Poland and Ukraine seek to put wartime atrocities behind them [Електронний ресурс] // Financial Times. – 2003. – 11 July. – Режим доступу : http://www.artukraine.com/old/events/volyn_trag3.htm
55. Wiszniewska I. Les massacres de 1943 Pologne – Ukraine: une lente reconciliation [Електронний ресурс] // I. Wiszniewska // Le Soir. – 2003. – 12 juillet. – Режим доступу : http://archives.lesoir.be/histoire-les-massacres-de-1943-pologne-ukraine-une-lent_t-20030712-ZONAZF.html
56. Wołyń 1943–2008: pojednanie : Zbiór artykułów publikowanych w «Gazecie Wyborczej» / Wybor tekstów Marcin Wojciechowski. – Warszawa : Agora, 2008. – Warszawa : Agora, 2008. – 283, [4] s. : il.
57. Wróblewski B. Urbański zapłaci za Wildsteina / Bogdan Wróblewski // Gazeta Wyborcza. – 2008. – 11 czerwca.
58. Żuk S. To ludobójstwo przyszło z Wołynia / Z inż. Sulimirem Stanisławem Żukiem, świadkiem zbrodni nacjonalistów ukraińskich na Kresach, autorem książki «Skrawek piekła na Podolu» ; rozmawia Adam Kruczek // Nasz Dziennik. – 2009. – 28 lutego – 1 marca.